

Приблизно в середині VII ст. у прикаспійських степах утворилась держава Хазарський каганат. Хазари витіснили болгар і зайняли Північне Причорномор'я та частину степового Криму. Вели у VIII ст. кровопролитні війни з Візантією за увесь Крим. Каганат змусив східних сіверян, в'ятичів та деяких інших платити йому данину. Він був потенційним противником Середньодніпровської Русі, але одночасно й прикрив праукраїнську державу від вторгнень інших середньоазійських кочовиків.

Праукраїнська держава перебувала в сфері інтересів і скандинавських народів. Перші дружини варягів з'явилися у Середньому Подніпров'ї у IX ст. Вони прибували за воєнною здобиччю, на платну службу до місцевих князів. Або ж переїжджали через неї до Чорного моря чи в глиб Східної Європи.

Археологічна наука не виявила слідів тривалого перебування чи значного впливу варягів на життя місцевих жителів.

* * *

Київська Русь за перших варязьких князів

Початок творення Київської Русі. В той час як праукраїнська держава розвивалась і міцніла, північні племена ворогували між собою. Їх міжусобна боротьба завершилась запрошенням для наведення порядку варяга Рюрика з найближчим оточенням. Найвірогідніше, що він походив з вже ослов'янених варягів, які жили у племені рериків Південної Прибалтики. Після смерті Рюрика *воєвода Олег* взяв Ігоря малолітнього сина покійного князя, і кинувся на пошуки кращої долі.

Спустившись вниз Дніпром, Олег у 882 р. хитрістю захопив Київ. З цього приводу літописець Нестор писав: «І прийшов Олег до гір Київських і побачив він як Аскольд і Дір князювали. Заховав тоді Олег воїнів своїх і послав до київських князів зі словами: «Ми купці і йдемо із варяг в греки. Прийдіть до нас на зустріч». Коли ж київські князі прийшли та виїшли на берег з ладдей, то Олег вбив їх».

882 р. вважається початком творення Київської Русі. Вчені — норманісти вважають, що головну роль у цьому процесі зіграли нормани-варяги на чолі з князем Олегом. Але, як видно з попереднього матеріалу, на цей час у Середньому Подніпров'ї вже існувала держава з князівською династією.

Варяги зіграли свою роль у становленні Київської Русі. Але далеко не головну. Вони неминуче мали ослов'янитися. А визначне місце в державотворчих процесах зайняли українці-руси, за іменем яких збереглась і назва держави — Русь. А її столиця Київ дала державі назву — Київська. За визначальною роллю Києва і русів-українців у творенні нової держави Київська Русь була Давньоукраїнською державою імперського типу. В її

надбання вагомий внесок зробили також предки й інших сучасних народів.

Спочатку праукраїнські племена не визнали влади Олега і він мусив силою стверджуватись на престолі. Олег проголосив Київ «матір'ю міст руських» і почав підкоряти навколишні племена. Майже все князювання *Олега (882—912)* пішло на збирання докупі різних племен в одній державі.

Князь з великими труднощами підкорив насамперед могутнє плем'я древлян і почав брати з них данину по чорній куниці з одного диму. Потім відправився на сіверян, переміг їх і також наклав на них данину. Платити ж данину хазарам не дозволив. При цьому мовив так: *«Я ворог їм, і вам платити нема чого»*. А далі послав Олег до радимичів, питаючи: *«Кому даєте данину?»* Вони ж відповіли: *«Хазарам»*. І сказав їм Олег: *«Не давайте хазарам, але платіть мені»*. І панував Олег над полянами і древлянами, і сіверянами, і радимичами. Але це було нестійке панування. А з уличами і тиверцями довго воював.

Створене силою нове державне об'єднання не було міцним. Могутні племінні союзи намагалися зберегти незалежність, а їхня племінна верхівка — багатство і владу... Але існували й причини, які змушували племена шукати спільної мови для вирішення тих чи інших проблем. Однією з них була боротьба з кочовиками та Візантійською імперією. Слов'янський світ виступав проти ворогів єдиним фронтом.

Походи князя Олега на Візантію. На міжнародній арені Олегу довелося силою відвойовувати ті позиції, які майже півстоліття тому завоював Аскольд і які були втрачені на початку його князювання в Києві.

Щоб примусити Візантійську імперію сплачувати Русі данину, Олег організував військовий похід на неї. У 907 р. 80-тисячне військо русів підійшло до Константинополя. Князь та його воеводи побачили, що взяти місто штурмом важко. Візантіїці перегородили бухту Золотий Ріг великим залізним ланцюгом. Тоді Олег вдався до хитрощів. *«І звелів Олег своїм воїнам зробити колеса і поставити на них кораблі. І з попутним вітром, піднявши вітрила, кораблі рушили до Царграду»*. Греки ж, побачивши це, злякалися і сказали через послів Олегові: *«Не губи міста, дамо тобі данини, скільки забажаєш»*.

Насправді ж кораблі під вітрилами рухатися суходолом не могли. Напевне, Олег поставив їх на вози. А для більшого психологічного тиску на захисників Константинополя наказав напнути вітрила на кораблях. Сміливий маневр русичів змусив імператора Візантії шукати миру з нападниками. Йому довелося погодитися на невідгідні умови князя Київської Русі: *«Наказав Олег дати данину на дві тисячі кораблів, і погодилися на це греки, і стали греки просити миру, щоб не воював грецької землі. Так розпочалися переговори про мир з грецькими царями Леоном та Олександром»*. 907 р. була укладена русько-візантійська угода. Текст цього догово-

ру був відомий Несторові і літописець привів його у «Повісті временних літ». Це був перший дипломатичний документ давньої Русі, що зберігся до наших днів.

Ця угода зобов'язувала візантійців давати все необхідне руським купцям, які прийдуть до Царграду торгувати. Насамперед, купцям з Києва, Чернігова, Переяслава, Любеча, Ростова та інших міст. У договорі було записано, що по приїзді в Царград купці можуть торгувати і мита не сплачувати. А руські послы могли брати для свого утримання все, що завгодно.

При поверненні до дому вони забезпечувались їжею, снастями, якорями. Крім того, імператор дав на кожен з кораблів русів по 12 гривень і виплатив викуп їх містам. З свого боку, Київська Русь зобов'язувалась надавати Візантії військову допомогу в боротьбі з арабами та іншими кочовиками.

Умови договору були скріплені цілуванням греками хреста і клятвою русів своєю зброєю та богами Перуном і Велесом. На знак перемоги русів князь Олег прибав свій щит на воротах Константинополя.

Однак, греки не дотримувались умов договору і київський князь у 911 р. вирішив знову зробити військовий похід на Константинополь. Після цього доля князя Олега історикам точно невідома.

Внутрішні війни князя Ігоря. Наступником Олега на Київському престолі став князь Ігор (912—945). З початком його князювання праукраїнські племена древлян та уличів відмовилися коритися київському князю і давати данину. Особливо уличі вчинили київському князю Ігорю впертий опір. Це праукраїнське плем'я було одним з найчисельніших та наймогутніших. Тільки міст у них нараховувалось понад 300. Щоправда, це були не справжні міста, а фортеці, тобто укріплені «гради». Саме такі «гради» були опорними пунктами уличів. Вони стали нездоланною перепорою для князівських військ. Столиця уличів Пересічень три роки витримувала облогу князівської рати. Нарешті «примучив Ігор уличів і наклав на них данину, і дав Свенельдові», варягу який був одним з найвпливовіших воєначальників у оточенні князя. Але уличі не захотіли коритися київському князю і відійшли в межиріччя Південного Бугу і Дністра.

Місце уличів зайняли інші праукраїнські племена. Вони розширили свою територію, вийшли до Руського моря і почали колонізувати його узбережжя. Не тільки засновували села, займались господарством, але й нападали на грецькі міста Криму. Це помітно загострило відносини Русі з Візантією.

Не захотіли коритися новому князю і чисельні племена древлян. Вони зачинились від нього у своїх «градах» і відмовились давати данину. Князь Ігор зміг встановити владу над древлянами тільки силою. *«Пішов Ігор на древлян і, перемігши їх, наклав данину більшу від колишньої»*. Причому знову віддав її Свенельду. Так князь підтримував давню традицію

землекористування. При ній князь віддавав своєму васалу в нагороду за службу прибутки з певної території без права власності на неї.

Дії князя викликали незадоволення його дружини. І мовила вона Ігорю: *«Ти дав одному мужеві дуже забагато»*. Неврегульовані відносини київського князя з племінною верхівкою та своїм оточенням ховали серйозну небезпеку. В майбутньому вони привели до страшної трагедії.

Міжнародні відносини. Ускладнилось і зовнішнє становище Київської Русі. Посилили агресивність до неї племена печенігів, які в той час кочували понад Азовським і Руським морями. Вони почали нападати на руські землі, нищити села, забирати майно, худобу, людей у полон. Причому часто робили це за намовою Візантії, зацікавленої в послабленні свого супротивника на півночі.

Скориставшись зі скрутного становища Русі, Візантія припинила виплату їй данини і порушила умови мирного договору. Щоб змусити Візантійську імперію дотримуватися його, князь Ігор у 941 р. зробив військовий похід проти неї. Літописець Нестор писав про цей похід так: *«Пішов Ігор походом на греків. І послали греки звістку своєму імператору, що йдуть руси на Царград — 10 тисяч кораблів. І прийшли руси, і почали воювати країну»*.

Але цей похід закінчився невдало. Візантійцям вдалося відремонтувати декілька великих військових кораблів та встановити на них спеціальні машини для викидання на велику відстань «грецького вогню». Можливо, це була підпалена нафта, можливо, щось інше.

Між русами та візантійцями спочатку відбулася битва на суходолі. Літописець Нестор повідомляв: *«Русичі ж, програвши битву грекам, разом зі зброєю повернулися до дружини своєї та, погрузившись на кораблі, відпливли. Греки ж зустріли їх вогнем і почали пускати вогонь по морю на русичів... Русичі ж, побачивши полум'я, кидалися у воду морську, прагнути рятуватися. І так небагато їх лишилося і повернулося додому»*.

Князь Ігор не змирився з поразкою і в 944 р. організував новий похід проти Візантії. Той же літописець повідомляв: *«Ігор же, зібравши воїнів багатьох: варягів, полян, сіверян, словен, кривичів, тіверців і до того ж найнявши печенігів, пішов на греків, як у ладдях, так і на конях»*. Жителі Херсонеса (руси називали його Корсунь) повідомили імператора: *«Ось йдуть руси, без числа кораблів їх, покрили море кораблі»*.

Але цього разу до вирішальної битви не дійшло через нерішучість Ігоря. Князь задовольнився незначними дарунками імператора, але втратив значно більше. За умовами нового договору між Візантією і Руссю руські купці позбавлялись права безмитної торгівлі в Константинополі. Були скасовані також й інші пільги. Київський князь мусив захищати візантійські міста в Криму від кочовиків.

Військо Ігоря не взяло значної здобичі і почало ремствувати. Дружина говорила: *«Отроки Свенельда прикрасилися зброєю та одягом, а ми*

голі». Щоб задовольнити дружину, князь Ігор вирішив зібрати данину більшу, ніж раніше. І таким чином покарати древлян. Князю здавалося це справедливим тому, що древляни не брали участі у поході на Візантію.

Повстання древлян проти князя Ігоря. Восени 945 р. настала пора збирати данину з підвладних Києву земель. Такі походи тоді відбувалися щороку, а збір данини називався «полюддям», бо князь ходив по людях. Зібравши данину з древлян, Ігор вирішив, що її мало. І звелів своїй дружині: «Ідіть з даниною до Києва, а я повернусь та похідю...».

З невеличкою дружиною князь знов почав збирати данину. При цьому він не рахувався з тими нормами, які встановили його попередники і визнав він сам. Така поведінка князя викликала обурення у древлян. Древлянські князі вирішили, що київський князь порушив їх стародавні звичаєві права. Вони заявили, якщо повадиться вовк по вівці, то виносить всю отару, поки не вб'ють його. Древлянські князі зібрали військо та розгромили дружину Ігоря. А його самого розірвали деревами.

Смерть Ігоря знаменувала кінець початкового етапу становлення Давньоукраїнської держави імперського типу. На землях, які були приєднані до Києва, поступово почала утверджуватись єдина система управління, судочинства та збирання податків. Вбивство князя Ігоря показало всю її нестійкість, хиткість, недосконалість і невідповідність традиційним правовим звичаям слов'ян. Тому було потрібно терміново навести порядок у внутрішньому житті держави.
